

O'ZBEK MUSIQA SAN'ATIDA KATTA ASHULA YO'NALISHNING TUTGAN O'RNI VA BUGUNGI RIVOJI .**Tursunov Zoxidjon Abduraimovich***Termiz davlat universiteti Milliy libos va san'at fakulteti Musiqa ta'limi kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolada o'zbek xalqining uzoq o'tmishidan buyon ijod etib, turli vaziyat va davrlarda kuylab kelinayotgan qo'shiq va ashula, maqom, katta ashulalar, cholg'u sozlarini yaqindan o'rganamiz, ulardan ma'naviy bahra olamiz. deb yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *qo'shiq, ashula, maqom, katta ashulalar, cholg'u sozlari, musiqa san'ati, milliy qadriyatlarimiz, ijodiy an'analari.*

Аннотация: *В статье мы внимательно изучим песни и распевы, макамы, большие песни, музыкальные инструменты, которые создавались узбекским народом издавна и исполнялись в разных ситуациях и временах, и сможем духовно насладиться ими. объяснил как.*

Ключевые слова: *песня, статус, большие песни, музыкальные инструменты, музыкальное искусство, наши национальные ценности, творческие традиции.*

Abstract: *In the article we will carefully study songs and chants, maqams, great songs, musical instruments that were created by the Uzbek people for a long time and performed in different situations and times, and we will be able to spiritually enjoy them. explained how.*

Key words: *song, status, great songs, musical instruments, musical art, our national values, creative traditions.*

Kirish. Musiqaning sirli dunyosiga kirgan odam, uning mislsiz ummon ekanligini anglashi muqarrardir. Bu ummon - moziydan sadolanishi, tarix davomida zamon va makon qonuniyatlari negizida shakllanishi, an'analarni kamolotida qadr topishi va qadriyatlarga aylanishi, ijodiyot degan ilohiy ne'mat asosida, jonli ravishda rivojlanib borishi bilan xarakterlanadi. Har bir davr o'zining musiqiy an'analari bilan izohlanishining ham hikmati shundadir. Musiqaning samoviy yoki ilohiy ekanligi qadimiy manbalarda o'z aksini topgan. Insoniyat esa o'z ma'naviyati darajasida o'zining ma'naviy boyliklarini shakllantirib, davrlar osha rivojlantirib kelgan. Bu jarayonda har soha zamonlar evrilishida charxlanib, mukammallashib, yangidan-yangi ijodiy munosabatlar negizida boyib, o'z samarasini namoyon etib kelgan. Musiqa sohasining azaliy qadriyatlardan zamonaviylik mezonlariga bo'lgan jarayonlari faqatgina ohanglarda muhrlangan betakror asarlardangina anglash mumkin. Buning esa ko'lamida juda keng, ularni tasavvur ham qilish mushkul. Chunki, har bir xalqning o'z ma'naviyati, ma'rifati, estetikasi bo'lib, hayot degan jarayonda milliy hamda mahoratli omillar bilan sug'orilib kelingan. Buning negizida ikki ulkan tafakkur yo'nalishlari, ya'ni xalq ommaviy musiqasi va tafakkuring individual ijodiy

munosabatlarning mahsuli o‘rin olgan. Musiqa san‘atining azaliy an‘analari Sharq xalqlari mada-niyatida shakllanib rivoj topganligi hamda butun bashariyatga ijodiy ta‘sir etganligi, fanda o‘z ijobatini topgan. Hayot taraqqiyoti jarayonlarida, G‘arb madaniyatining o‘ziga xos kamol topganligini esa, hozirgi zamori musiqa san‘ati ko‘lamidan ilg‘ab olish mushkul emas. Buning negizida musiqa san‘ati va uning ichki unsurlarini professionallik darajada umumlashish bosqichlarini o‘tashi, bu jarayonda mutanosib tovush pardalarini uyg‘unlashtirish hamda barcha barobar qabul qilishlari kabi mezonlar, umumbashariyat musiqa san‘atining go‘zal uyg‘unlashishiga olib kelganligini e‘tirof etish lozimdir. Natijada, musiqa san‘ati ijodiyotida G‘arb musiqa san‘atiga intilish, o‘xshatish, madaniyatiga ergashish kabi munosabatlar yuzaga keldi. Har bir xalq o‘zining milliy musiqa san‘ati bilan birgalikda, ular asoslangan g‘arbona musiqa ijodiyotini shakllantirdilar. Buni, ilk bosqichlarini taqlidiy munosabat ekanligiga ham shubha yo‘q. Lekin zamon va makon, mafkura va siyosat, qolaversa, zamonaviy ijodiy munosabatlar yangi yo‘nalish- lami vujudga kelishini ta‘minlab beradi. O‘zbek xalq musiqa san‘ati o‘zining milliy jarayonlarida o‘ziga xos va mukammal darajada shakllangan betakror xalq va mumtoz musiqa merosiga ega. XX asrga kelib, bu ijtimoiy hayot so‘qmoqlarida va musiqa madaniyatimizda yangi yo‘nalish joriy etila boshlandi. Bu ana shu g‘arb musiqa madaniyatining negizida musiqa ijodiyotini kamol toptirish edi.

Qayd etish joizki, har qanday musiqa xalq madaniyatining rivojiga xizmat qilsa, albatta amaliyotda o‘z ijobatini topadi Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo‘lgan milliy maqom san‘ati o‘zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an‘analari bilan ma‘naviy hayotimizda alohida muhim o‘rin egallaydi. Asrlar davomida ulug‘ shoir va olimlar, mohir bastakorlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va fidoiyligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san‘at nafaqat yurtimiz va sharq mamlakatlarida, balki dunyo miqyosida katta shuhrat va e‘tibor qozongan. Maqom san‘atining gultoji bo‘lgan “Shashmaqom” YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e‘tirof etilgani hamda uning Rerezentativ ro‘yxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdig‘idir. O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda maqom san‘atini o‘rganish va rivojlantirish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, o‘zbek “Shashmaqomi” nota matnlarining nashr etilishi va ularga muvofiq ravishda maqom kuy-qo‘shiqklarining magnit lentalariga yozib olinishi ulkan ilmiy-madaniy ahamiyatga ega voqea bo‘ldi. Hozirgi kunda yurtimizda Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansambli, hududlarda maqom jamoalari, O‘zbekiston davlat konservatoriyasida shu yo‘nalishda maxsus kafedra faoliyat ko‘rsatayotgani, sohaga oid ilmiy izlanishlar olib borilayotganini qayd etish lozim.

Adabiyotlar tahlili. Katta ashula, ushbu san‘at yo‘nalishi patnusaki (patnis) ashula deb ham yuritiladi. Fargona vodiysiga xos bo‘lgan o‘zbek an‘anaviy ashula uslubi, ijro yo‘li Fargona-Toshkent maqom yo‘llariga uslubiga xosdir. Katta ashula Fargona

vodiysida shuningdek Toshkentda va Qozog'istonning Chimkent viloyatlarida ham ijro etiladi. Ushbu ijro uslubi - Katta ashulani 2, 3, 4, 5 ashulachi hofizlar tomonidan hamnafas bo'lib cholg'u jo'rligisiz qo'llariga likobcha yoki patnis ushlagan holda aytiladi. Ushbu ashulalar avji yuqori pardalarda kuylanadi va keng nafasda ijro etiladi. Ushbu ashulalar o'ziga xos murakkab ijro uslubi bilan ajralib turadi. Katta ashula xalq og'zaki ijodining durdonalari hisoblanadi. Juda qadim zamonlardan ijro etilib kelgan marosim qo'shiqlari, mehnat qushiqlari, marsiya va mavsumiy qo'shiqlari asosida kuylanib ustoz san'atkorlar va bastakorlarning uslubi, ijro maktablari asosida rivojlanib sayqallanib mukammal holda bizni davrimizga etib kelgan. Dastlab ushbu katta ashulalar aruz vaznidagi g'azallar bilan ijro etilgan. Ushbu asarni ijro etish uchun ijrochini diapazoni, ovoz jarangdorligi ochiq ovozda katta avj pardalarda kuylashi alohida ahamiyatga ega. Katta ashula barcha ijrochilar tomonidan boshlanadi. O'rta va daromad bo'limlari bo'lib-bo'lib ijro etiladi. Avj qismi ovozi jarangdor iya, si, do kabi notalarga yetuvchi ijrochi tomonidan ijro etiladi. Katta ashulani maromiga yetkazib ijro etgan ustoz san'atkorlar Farg'ona vodiysida ko'plab yashab ijod etganlar. Barcha katta ashula ijrochilari Ustoz shogird an'anasiga amal qilib kelganlar. Uning o'tmishdagi namunalari lirik va nasihatga yo'g'rilgan g'azallar bilan bir qatorda diniy, tasavvuf yo'nalishidagi she'rlar ham kuylangan. Navoiy, Lutfiy, Bobur, Mashrab, Xaziniy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Miskin va boshqa ko'plab ulug' mutafakkir shoirlarimizning g'azallari Katta ashula janridan alohida o'rin olgan. Xalq orasida ustoz san'atkorlar Erkaqori Karimov, Mamatbuva Sattorov, Boltaboy Xofiz, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, O'tanboy Sarimsoqov, Haydarali Hikmatovlar tomonidan "Do'stlar" (Navoiy), "Ko'p erdi", "Yolg'iz", "Adashganman" (Muqimiy), "Oh kim, rahm aylamas" (Furqat), "Bir kelsun", "Ey, dilbari jononim" (Miskin) kabi Katta ashulalar keng tarqalgan. Keyinchalik Habibiy, Chustiy, Kamtar, Charxiy, Sobir Abdulla, Akmal Po'lat, Vosit Sa'dulla, Nasimiy, Erkin Vohidov, O'tkir Rashidlarning ona vatanni ulug'lovchi, tinch hayot va mehnatni ulug'lovchi, madh etuvchi she'rlari ham Katta ashulada janrida kuylandi sevib ijro etildi. Katta ashula ijrochiligida kuylovchi hofizlar badiha uslubidan keng foydalaniladi. Bu esa undagi nutqdosh va ohangdor tuzilmalar, ashulani rang-barang musiqa bezaklari bilan boyitadi, turli avjlar qo'llanishiga olib keladi. Katta ashula ijrochisi an'anaviy "ustoz-shogird" maktabini o'tgan, she'riyat qonunlari va ijrochilik an'analari tayangan, keng diapazonli, baland ovozga va mahoratga ega bo'lishi lozim.

Tadqiqot vazifalari. Mazkur yo'nalishda chuqur ilmiy-nazariy tadqiqotlar, o'quv-uslubiy adabiyotlar yaratish, maqom san'atini radio-televide niye, ommaviy axborot vositalari, Internet tarmog'i orqali mamlakatimizda va chet ellarda targ'ib etish, maqom ustozlari, soha olimlari va mutaxassislarining, iqtidorli va istiqbolli yosh ijrochilar faoliyatini moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash ishlari e'tibordan chetda qolib kelmoqda. Yuqorida zikr etilgan kamchilik va muammolarni bartaraf etish, o'zbek maqom san'atini chuqur o'rganib, o'ziga xos ijro maktablari va an'analarni yangi

bosqichda ravnaq toptirish, uning “oltin fondi”ni yaratish va boyitish, xalqaro nufuzini oshirish va keng targ‘ib qilish maqsadida: O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, Fanlar akademiyasi, O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, Respublika ma’naviyat va ma’rifat markazi, O‘zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasining davlat muassasasi shaklida O‘zbek milliy maqom san’ati markazi (keyingi o‘rinlarda - Maqom markazi) faoliyatini tashkil etish haqidagi taklifi ma’qullansin. O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirishga doir chora-tadbirlar dasturini amalga oshirish bo‘yicha Respublika komissiyasi tarkibi O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirishga doir chora-tadbirlar dasturi O‘zbek milliy maqom san’ati markazining tarkibiy tuzilmasi muvofiq tasdiqlansin. O‘zbek milliy maqom san’ati markazining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilansin: O‘zbekistonda maqom san’atini yanada rivojlantirish, bu borada shakllangan ijro va ijodiy maktablari va an’analarini, buyuk bastakorlar, hofiz va sozandalar merosini chuqur ilmiy asosda o‘rganish va qayta tiklash; o‘zbek maqom san’ati mumtoz va zamonaviy ijro namunalarining “oltin fondi”ni yaratish xalqimiz, xususan, yosh avlodni maqom san’ati bilan keng tanishtirish orqali ularda milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usi yuksak badiiy-estetik did va tafakkurni kamol toptirish maqom san’ati bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish va targ‘ib qilish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish mumtoz musiqa merosimiz namunalarini notaga olish, mavjud yozuvlarni takomillashtirish va amaliyotga joriy etish, maqom san’atining ijtimoiy-tarixiy ildizlari, ilmiy-nazariy negizlari, milliy va umumbashariy qadriyatlar bilan bog‘liq jihatlarini yurtimiz olimlari va chet ellik mutaxassislar ishtirokida chuqur o‘rganib, yangi ilmiy tadqiqotlar yaratish maqom san’atining ko‘p asrlik ijro yo‘llarini puxta o‘zlashtirib, ularni yangicha usullar bilan boyitib, yosh avlod vakillariga o‘rgatib kelayotgan maqomchilar, maqomshunos ilmiy-pedagog olimlar va mutaxassislar, Maqom markazi xodimlari faoliyatini moddiy va ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash Yurtimizda maqom san’ati bo‘yicha xorijiy yetuk ijrochilarning o‘zaro tajriba almashuvi, mahorat darslari hamda turli xalqaro maqom anjumanlari va tanlovlarini tashkil etish; respublika hududlarida taniqli maqom ijrochilarining konsertlarini va mahorat darslarini tashkillashtirish maqom san’atini radio-televideniye, ommaviy axborot vositalari va Internet orqali O‘zbekiston va chet ellarda keng targ‘ib etish lozim.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki. Musiqa maktablarida o‘quvchilar xalqimizning ko‘p asrlik musiqiy an’analarini milliy qadriyatlarimiz qatorida o‘rganishlari va ayni chog‘da bu an’analarini milliy qadriyatlarimiz qatorida e‘zozlashlari zarur. Chunki o‘zbek xalqining uzoq o‘tmishidan buyon ijod etib, turli vaziyat va davrlarda kuylab kelinayotgan qo‘shiq va ashula, maqom, katta ashulalar, cholg‘u sozlarini yaqindan o‘rganamiz, ulardan ma’naviy bahra olamiz. Shu bilan birga, bu diyorumizning turli go‘shalarida yuzaga kelgan mahalliy musiqiy an’analar bilan atroflicha tanishish imkonini beradi. Biz xalq musiqa ijodini o‘rganish bilan birga yana Buxoro shashmaqomlari musiqa ijodida namunalar ko‘rib, qo‘shiqlari bilan tanishamiz.

Shu tariqa xalqimizning xilma – xil va rang – barang qo’shiq – kuylaridan bahramand bo’lamiz.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Rajabov Ishoq Maqom asoslari. (R.Yunusov tahriri ostida). – Toshkent. 1992.
2. Ye.Romanovskaya. O’zbek xalq qo’Shiqlari. I,II-tomlar. – M., 1979.
3. I Rajabov. Maqomlar. – T., 2006.
- 4.O.Matyoqubov. Maqomot. -T., “Musiqqa”, 2004.
- 5.M.Ermatov. An’anviy xonandalik. – T., 2003.